

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАНЬ У КРАЇНАХ СВІТУ

Яремчук Вікторія Олегівна,

канд. юрид. наук, доц.,

асистентка кафедри криміналістики,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: viktori.yaremchuk@gmail.com

ORCID 0000-0001-8015-9166

У статті досліджено процес формування криміналістичних знань та їх систематизацію у різних країнах світу. Звернено увагу на розбіжності в розумінні вченими системи криміналістичних знань у різні історичні періоди. Окреслено питання, пов'язані з формуванням системи криміналістичних знань.

Ключові слова: криміналістичні знання; криміналістика; система криміналістичних знань; формування криміналістичних знань.

Постановка проблеми. Криміналістичні знання у різних країнах світу формувалися залежно від слідчої практики. Якщо розглядати цей процес з позицій розвитку криміналістичної науки, то в минулому в багатьох країнах Західної Європи криміналістика входила до сукупності кримінально-правових наук, в яких розкривалися методи розслідування кримінальних правопорушень. На час свого зародження криміналістика вважалася допоміжною відносно кримінального права, до завдань якої відносилося надання допомоги під час розслідування кримінальних правопорушень засобами і способами, запропонованими у кримінальному процесі. У багатьох країнах світу для визначення криміналістики існував термін «кримінальна техніка». Вважалося, що вона має прикладний характер, використовує природничі й технічні завдання та має своїм предметом вивчення доцільних способів їх використання для розслідування кримінальних правопорушень і встановлення особи злочинця. Така позиція стосовно криміналістичної науки існувала до кінця 30-х років минулого століття [1, с. 4–5].

На думку І. І. Когутича (І. І. Kohutych) та В. Т. Нора (V. T. Nor), криміналістичними знаннями є «цілісна та систематизована сукупність наукових положень про пізнання криміналістикою складових її предмета, відображених (фіксованих) у носіях цих знань, а саме у монографіях, підручниках, посібниках, статтях тощо, які призначені для використання, насамперед, органами та посадовими особами, які здійснюють досудове провадження і судове розслідування» [2, с. 26].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання історії систематизації криміналістичних знань досліджено такими вченими, як Р. С. Белкін (R. S. Bielkin) [3], М. В. Даньшин (M. V. Danshyn) [4], В. А. Журавель (V.A. Zhuravel) [5], В. П. Колмаков (V. P. Kolmakov) [6], В. О. Коновалова (V. O. Konovalova) [7], В. Ю. Шепітько (V. Yu. Shepitko) [8], В. В. Юсупов (V. V. Yusupov) та ін. Однак в їх роботах не розкрито історичний аспект систематизації й формування системи криміналістичних знань.

Мета статті – дослідити історію систематизації криміналістичних знань.

Виклад основного матеріалу. На переконання М. В. Даньшина, криміналістика є спеціальною, комплексною, інтегральною юридичною наукою, яка взаємодіє з багатьма науками й використовує їх знання у своїх цілях. При цьому криміналістична наука не вторгається у сфери інших наук і механічно не поглинає їх. Водночас вона не розчиняється у знаннях інших наук. Криміналістика синтезує різні дослідження з питань протидії злочинності, що проводяться представниками інших наук, реєструє окремі їх напрацювання і положення й адаптує їх для власних потреб. Окремими з них вона послуговується для розробки та застосування криміналістичних знань. Спираючись на це, криміналістика формулює й обґрунтовує власні висновки, положення та рекомендації. Запозичені в такий спосіб знання використовуються в криміналістиці також для створення і вдосконалення свого понятійного апарату [10, с. 198].

У своїй праці Р. С. Белкін та А. І. Винберг переконують, що становлення криміналістики як наукової галузі пов'язано з розвитком кримінально-

процесуальної науки. У межах останньої відбулося накопичення і консолідація засобів, прийомів, рекомендацій щодо роботи з доказами, які на певному етапі й склали основу криміналістики. Дореформаторське кримінальне судочинство недостатньо вивчало непрямі докази. Однак із середини XIX ст. недосконалість теорії формальних доказів привернула увагу процесуалістів, чому сприяла зростаюча практика використання речових доказів і використання судової медицини та хімії. У післяреформених працях процесуалістів (після 1864 р.) ці рекомендації вже називаються «криміналістичними» й посідають чільне місце. А на початку XX ст. з робіт з кримінальному процесу поступово зникають криміналістичні рекомендації, тому що виходять окремі праці з криміналістики. До речі, дореволюційну криміналістичну літературу автори поділяють на два види: до першого відносять роботи європейських криміналістів; до другого – праці з криміналістики, що виходять у Російській імперії. Науковці переконують, що криміналістика як наука формується на межі XIX–XX ст. А широке впровадження криміналістичних знань після 1905 р. пояснюється активізацією боротьби зі злочинністю та соціально-політичною ситуацією у світі [11, с. 4–13].

Розглянемо формування криміналістичних знань у різних країнах. У законодавчих актах було сформульовано криміналістичні рекомендації щодо допиту свідків. Так, в Англії, Шотландії та в Північній Америці в суді читання показань свідків, що отримані під час попереднього слідства у випадку смерті свідка чи його хвороби, коли він не може з'явитися до суду, було можливе лише у випадку, якщо допит свідка проходив за присутності обвинуваченого. А надалі підсудний та його захисник могли піддати цього свідка перехресному допиту. Якщо цього не було, англійське право не допускало, щоб оголошення показань могло замінити особисту присутність свідка перед присяжними, тому в такому випадку немає перехресного допиту, який в Англії вважався найдієвішим засобом встановлення істини при розслідуванні. Для розслідування кримінальних правопорушень в Англії, Шотландії та в країнах Північної Америки існувала посада коронера, який призначався пожиттєво із

землевласників певного округу, графства чи общини. Слідство проводилось у місці, де було виявлено мертве тіло, огляд проводився разом з присяжними, залучалися експерти, нерідко лікарі або хіміки, які проводили такі дослідження, як анатомування та хімічні досліди, після цього оголошувався висновок. Крім того, під час розслідування коронер разом з присяжними їхав до будинку, де мешкала померла особа, допитував осіб, які в ньому проживали, і проводив огляд приміщень. Комісари та мирові судді могли надавати приписи про тюремні терміни й обшуки будинків, призначати констеблів та інспекторів для відшукування слідів злочину [12, с. 80–147].

У Статуті кримінального судочинства Франції розкрито особливості допиту неповнолітніх до 15 років: їх можна допитувати, проте сказане ними не має юридичної сили показань свідків, а приймається суддею як «об'ява, що роз'яснює обставини провадження і не потребує від цих осіб присяги». Крім того, надаються криміналістичні рекомендації при роботі з «доказами письмовими». Зокрема зазначено: «слідчий суддя прибуває на вимогу сторін провадження або на підставі службових обов'язків до місця проживання підозрюваної особи для відшукування паперів, речей, які, на його погляд, «придатні» для встановлення істини при розслідуванні». Цікавими є також криміналістичні рекомендації імператорському прокурору, який, зокрема, після повідомлення про вчинення кримінального правопорушення відправляється на місце події для складання протоколу для засвідчення місць розташування речових доказів. Він забороняє будь-кому покидати місце події до завершення складання протоколу, вилучає зброю та всі предмети, які, на його думку, були використані при вчиненні кримінального правопорушення. У свою чергу підозрюваний має дати пояснення відносно вилучених у нього речей. Вилучені предмети та документи прокурор поміщає у конверти, опечатує їх та упаковує у посуд чи мішок, до якого прив'язують папір (бирку)» [13, с. 8–19].

Водночас у збірнику «Кримінальні закони царя і Великого князя Іоанна IV Васильовича» (1841 р.) описано організацію проведення обшуків і допитів підозрюваних осіб, а також особливості затримання особи з речовими доказами,

та розслідування розбоїв [14, с. 1–3]. У свою чергу Уілз Уільям описав цей процес у праці «Досвід теорії непрямих доказів, пояснений прикладами» (1864 р.), зокрема у главах «Припущення та непрямі докази на користь невинуватості», «Визначення складу злочину через непрямі докази», «Застосування теорії непрямих доказів до випадків вбивств, отруєнь, дітовбивств» [15, с. 100–190].

Особливості взаємодії слідчого та лікарів під час попереднього слідства розкрито в «Журналі міністерства юстиції» (1867 р.). Наприклад, слідчий може не звернути увагу на частини ґрунту, рослин та інші важливі для розслідування предмети, що залишилися на трупі. І тільки запрошений лікар, ретельно оглянувши труп і предмети навколо нього, може це зробити. Тому такі огляди слідчий має проводити із залученням лікарів [16, с. 42–45].

Розглянемо наукові праці, в яких досліджено систему криміналістичних знань. Так, Ганс Гросс у своїй роботі «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» [17] присвятив даній проблемі такі розділи: у Загальній частині описано дії судового слідчого (допит, огляд, попередні дії перед виїздом на місце події). В Особливій частині наведено допоміжні засоби, які може використовувати слідчий (обізнані особи; різні прийоми злочинців; «крадійська» мова; побут циган та їх характерні риси; забобони щодо речей, залишених на місці події, та речей, що носять при собі; передбачення та гадання, хіромантія; відомості про зброю – вогнепальну, боеприпаси, ріжучу та колючу зброю). Крім того, наведено деякі штучні прийоми (застосування креслення, моделювання; виготовлення зліпків та відтисків; розірваний та спалений папір); аналіз слідів людських ніг (огляд та виявлення, лінія ходьби, довжина кроків, збереження цих слідів) та слідів крові (відшукування, опис, збереження); читання зашифрованих листів, тайнопис. Окремий розділ автор присвятив розслідуванню деяких видів злочинів: тілесні ушкодження, крадіжки, шахрайства, підпали, нещасні випадки на залізницях та виробництвах тощо.

Криміналістичні знання систематизовано також у роботах Р. А. Рейсса

[18], С. Н. Трегубова [19] та Е. Локара [20]. Зокрема, Е. Локар у своїй праці «Керівництво з криміналістики» значну увагу приділив таким питанням: значення відбитків і слідів для розслідування злочинів, відбитки папілярних ліній; історичний огляд; біологічні дані; морфологія відбитків пальців; властивості папілярних ліній; дактилоскопічна техніка; пороскопія; дактилоскопічні картотеки; монодактилоскопічні класифікації; відбитки долонь та стоп, пилу; графометрія; документи, надруковані на друкарській машинці тощо [20, с. 13–533]. Водночас А. І. Винберг і Б. М. Шавер вважали, що система криміналістики має складатися тільки з двох частин – загальної та особливої [21].

Висновки. Отже, історія систематизації криміналістичних знань охоплює декілька етапів. Одним із перших, хто узагальнив і класифікував криміналістичні знання, був Ганс Гросс. Водночас науковцями різних країн світу запропоновано своє бачення системи криміналістичних знань. Зокрема, у роботах Е. Локара, Р. А. Рейсса, С. М. Трегубова, У. Уільма, А. Чебишева-Дмитрієва та інших, а також у багатьох законодавчих актах Франції, Англії, Шотландії, країн Північної Америки містяться криміналістичні рекомендації щодо проведення розслідування кримінальних правопорушень.

Список літератури

1. Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Алерта, 2005. 320 с.
2. Когутин І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ : наук.-практ. посіб. Львів, Київ : Тріада плюс, Алерта, 2010. 428 с.
3. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва : Норма, 1999. 496 с.
4. Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
5. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.
6. Колмаков В. П. Возникновение, развитие и современное состояние советской криминалистики. *Избранные труды по криминалистике* / сост. В. В. Тищенко. Репринт. Одесса : Юрид. лит., 2008. С. 415–443.
7. Коновалова В. О. Вибрані твори. Харків : Апостиль, 2012. 528 с.
8. Шепітько В. Ю. Роль відомих вчених-криміналістів в розвитку науки. *Вибрані твори*. Харків : Апостиль, 2010. С. 562–565.
9. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 554 с.
10. Даньшин М. В. Криміналістика – як інтегративна наука: точки взаємопроникнення та її зв'язок з соціологією. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 196–200.

11. Белкин Р. С., Винберг А. И. История советской криминалистики. Этап возникновения и становления науки (1917–1930-е годы) : учеб. пособие. Москва : НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1982. 72 с.
12. Миттермайер К. Ю. Уголовное судопроизводство в Англии, Шотландии и Северной Америке : монография. Москва : Тип. В. Грачева и комп., 1864. 446 с.
13. Устав уголовного судопроизводства Франции: законы и законодательные акты / пер. Н. Неклюдова. Санкт-Петербург : Тип. Правительствующего Сената, 1860. 132 с.
14. Уголовные законы царя и Великого князя Иоанна IV Васильевича: законы и законодательные акты. Москва : Тип. Николая Степанова, 1841. 34 с.
15. Уильз Уильям. Опыт теории косвенных улик, объясненной примерами / пер. с 3-го изд. Москва : Тип. В. Грачева и Комп., 1864. 251 с.
16. Чебышев-Дмитриев А. Опыты по уголовному праву и судопроизводству. Журнал министерства юстиции. 1867. Вип. 34. С. 41–62.
17. Гросс Ганс. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Москва : ЛексЭст, 2002. 1045 с.
18. Рейсс Р. А. Научная техника расследования пре ступлений : курс лекций, прочитанных в г. Лозанне чинам русского судебного ведомства летом 1911 года / под ред. С. Н. Трегубова. Санкт-Петербург : Сенат. тип., 1912. 178 с.
19. Трегубов С. Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования пре ступлений : практ. руководство. для судебных деятелей Петроград : Екатеринбург. тип., 1915. 334 с.
20. Локар Э. Руководство по криминалистике / под ред. С. П. Митричева ; пер. С. В. Познышева и Н. В. Терзиева. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. 544 с.
21. Винберг А. И., Шавер Б. М. Криминалистика : учебник. Москва : Юриздат, 1950. 270 с.

Яремчук В. О., канд. юрид. наук, доц., ассистент кафедры криминалистики, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков.
e-mail: viktori.yaremchuk@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8015-9166

Исторические аспекты систематизации криминалистических знаний в странах мира

В статье исследовано историю формирования криминалистических знаний в разных странах мира. Внимание уделено отличительным особенностям понимания учеными системы криминалистических знаний в разные исторические периоды. Проанализирован процесс систематизации криминалистических знаний в разных странах мира. Рассмотрены проблемы формирования системы криминалистических знаний.

Ключевые слова: криминалистические знания; криминалистика; система криминалистических знаний; формирование криминалистических знаний.

Yaremchuk V. O., PhD in Law, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Criminalistics, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv.
e-mail: viktori.yaremchuk@gmail.com ; ORCID 0000-0001-8015-9166

The historical aspect of the systematization of criminalistic knowledge in the countries of the world

The article is devoted to the history of formation of criminalistics knowledge in different countries of the world. Some issues of the history of systematization of forensic knowledge have been studied by such scientists as R. S. Belkin, M. V. Danshin, V. A. Zhuravel, V. P. Kolmakov, V. O. Konovalova, V. V. Yusupov, V. Yu. Shepitko and al. However, the works do not reveal the historical aspect of systematization and formation of the system of criminalistics knowledge.

The purpose of the article is to consider issues related to the history of systematization of

criminalistics knowledge. Attention is drawn to the differences in the understanding of different scholars of the system of criminalistics knowledge in different historical periods. The process of systematization of criminalistics knowledge in different countries of the world is analyzed. Issues related to the formation of a system of criminalistics knowledge are outlined. The history of systematization of criminalistics knowledge covers several stages. Scientific works are characterized, which contain a certain system of criminalistics knowledge proposed by various authors. Yes, one of the first to summarize and classify criminalistics knowledge was Hans Gross. Also in different countries of the world, scientists have proposed their vision of the system of criminalistics knowledge. In particular, in the works of Uils William, A. Chebyshev-Dmitriev, RA Reissa, S.M. Tregubov, E. Locar, etc., as well as in many legislative acts of France, England, Scotland, North America contain criminalistics recommendations for the investigation of crimes.

Keywords: criminalistics knowledge; criminalistics; system of criminalistics knowledge; formation of criminalistics knowledge.

References

1. Gora, I.V., Kolesnyk, V.A. (2005). Kryminalistyka. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
2. Kogutych, I.I., Nor, V.T. (2010). Vykorystannja kryminalistychnyh znan u sudovomu rozgljadi kryminalnyh sprav. Lviv, Kyiv: Triada pljus, Alerta [in Ukrainian].
3. Belkin, R.S. (1999). Istorija otechestvennoj kriminalistiki. Moscow: Norma [in Russian].
4. Danshyn, M.V. (2013). Kryminalistyka XXI stolittja: misce u systemi naukovo go znannja: Kharkiv: KhNU im. V.N. Karazina [in Ukrainian].
5. Zhuravel, V.A. (2021). Zagalna teoriya kryminalistyky: geneza ta suchasnyj stan. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Kolmakov, V.P. (2008). Voznikonovenie, razvitie i sovremennoe sostojanie sovetskoj kriminalistiki. *Izbrannye trudy po kriminalistike*: sost. V.V. Tishhenko. Reprint. Odessa: Jurid. Lit., 415–443 [in Russian].
7. Konovalova, V.O. (2012). Vybrani tvory. Kharksv: Apostil [in Ukrainian].
8. Shepitko, V.Ju. (2010). Rol vidomyh vchenyh-kryminalistiv v rozvytku nauky. *Vybrani tvory*. Kharksv: Apostyl [in Ukrainian].
9. Jusupov, V.V. (2018). Kryminalistyka v Ukraini u XX-XXI stolittjah. MVS Ukrainy, Nac. akad. vnutr. sprav. Kyiv: FOP Maslakov [in Ukrainian].
10. Danshyn, M.V. (2014). Kryminalistyka – yak intehratyvna nauka: tochky vzaiemoprnyknennia ta yii zviazok z sotsiolo hii eu. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii a «Pravo», 1137. Serija «Pravo», issue 18, 196–200* [in Ukrainian].
11. Belkin, R.S., Vinberg, A.I. (1982). Istorija sovetskoj kriminalistiki. Jetap vozniknovenija i stanovlenija nauki (1917–1930 roky). Moscow: NI i RIO VSh MVD SSSR [in Russian].
12. Mittermajer, K.Ju. (1864). Ugolovnoe sudoproizvodstvo v Anglii, Shotlandii i Severnoj Amerike. Moscow: Tip. V. Gracheva i Komp. [in Russian].
13. Ustav ugolovno go sudoproizvodstva Francii: zakony i zakonodatel'nye akty. (1860). Sankt-Peterburg. Tip. Pravitel'stvujushhego Senata [in Russian].
14. Ugolovnye zakony carja i Velikogo knjazja Ioanna IV Vasil'evicha: zakony i zakonodatel'nye akty. (1841). Moscow: Tip. Nikolaja Stepanova [in Russian].
15. Uil'z, Uil'jam. (1864). Opyt teorii kosvennyh ulik, ob#jasnennoj primerami. Moscow: Tip. V. Gracheva i Komp. [in Russian].
16. Chebyshev-Dmitriev, A. (1867). Opyty po ugolovnomu pravu i sudoproizvodstvu. *Zhurnal ministerstva justicii, vol. 34. 41–62* [in Russian].
17. Gross, G. (2002). Rukovodstvo dlja sudebnyh sledovatelej kak sistema kriminalistiki. Moscow: LeksJest [in Russian].
18. Rejss, R.A. (1912). Nauchnaja tehnika rassledovanija prestuplenij: kurs lekcij, pročitannyh v g. Lozanne chinam russkogo sudebnogo vedomstva letom 1911 goda. S.N. Tregubov (Ed.). Sankt-Peterburg: Senat. tip. [in Russian].

19. Tregubov, S.N. (1915). Osnovy ugovnoy tehniki. Nauchno-tehnicheskie priemy rassledovaniya prestuplenij: prakticheskoe ruk. dlja sudebnyh dejatelej. Petrograd: Ekaterinin. tip. [in Russian].
20. Lokar, Je. (1941). Rukovodstvo po kriminalistike. S.P. Mitrichev (Ed.). Moscow: Jurid. izd-vo NKJu SSSR [in Russian].
21. Vinberg, A.I., Shaver, B. M. (1950). Kriminalistika. Moscow: Jurizdat [in Russian].

Надійшла до редколегії 28.07.2021 р.

